

УДК: 811.161.2'373.7

DOI: 10.26565/2227-1864-2021-88-05

Концепт подружнього життя в українській весільній концептосфері

Ольга Леонідівна Заверющенко

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри документознавства та української мови,

Національний аерокосмічний університет імені М. С. Жуковського

«Харківський авіаційний інститут»

(вул. Чкалова, 17, Харків, 61000, Україна);

e-mail: olgazaver@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-7181-2394>

У статті було дано визначення понять «концепт» і «концептосфера», розглянуто їхнє співвідношення, зв'язок з поняттями концептуальної та мовної картин світу. Подано погляди вчених на природу концепту, схарактеризовано, хто з учених досліджував українську концептуальну картину світу, означено, хто з мовознавців приділив увагу вивченню концептів, які наповнюють українську весільну концептосферу, ступінь розроблення проблеми. Подано характеристику зазначеної концептосфери, зокрема її будови, меж, зв'язків між окремими концептами, наповненість образами. Окреслено місце концепту подружнього життя в українській весільній концептосфері.

Досліджено концепт подружнього життя на матеріалі українських творів слобожанських письменників, фольклорних збірок та словників. До аналізу було залучено фразеологізми, окремі лексеми, уривки весільного контексту, прислів'я, стійкі народні порівняння. З'ясовано поняття концепту, концептосфери, окреслено підходи до вивчення української весільної концептосфери, її меж та наповнення концептами, особливу увагу приділено формуванню концепту подружнього життя, виділено його складові, простежено його зв'язки з іншими концептами – роду та родини, щастя, любові й кохання, батька й матері, добра, хліба, хати, дороги, ладу, в'язання, душі, часу. Розглянуто внутрішню форму фразеологізмів, які утворюють концепт подружнього життя, проаналізовано численні образи (жінки, чоловіка, сімейної пари, дитини (дітей), молодіці, хазяїна, хазяйки, сироти, заможності, батьківщини, господарства), що формують названий концепт, пояснено символічне підґрунтя образів роси, вогню, ладу, голубки.

Описано фразеологічні моделі, у тому числі ті, що наповнені одиницями з компонентом *Бог* як одним з основних концептуальних образів. Виділено компоненти фразеологізмів, які мають смислове навантаження для окреслення меж концепту, утворення синонімічних рядів й антонімічних пар: *батьківщина, добро, хліб, щастя, нужда, горе, злидні*. Пояснено епітети на позначення подружжя, засади виникнення концепту, пов'язані зі звичаєвим правом українців.

Ключові слова: концепт подружнього життя, весільна концептосфера, чоловік, жінка, образ, символ, фразеологізм

Заверющенко О. Л. Концепт супружеской жизни в украинской свадебной концептосфере

В статье дается определение понятий «концепт» и «концептосфера», рассматриваются их соотношение, связь с понятиями концептуальной и языковой картин мира. Приводятся взгляды ученых на природу концепта, указывается, кто из ученых исследовал украинскую концептуальную картину мира, обозначается, кто из языковедов уделял внимание изучению концептов, которые наполняют украинскую свадебную концептосферу, степень исследования проблемы. Дается характеристика названной концептосферы, а именно: ее строения, границ, связей между отдельными концептами, наполненность образами. Очерчивается место концепта супружеской жизни в украинской свадебной концептосфере.

Исследуется концепт супружеской жизни на материале украинских призываний слобожанских писателей, фольклорных сборников и словарей. Анализируются фразеологизмы, отдельные лексемы, отрывки свадебного контекста, пословицы, устойчивые народные сравнения. Объясняются понятия концепта, концептосферы, намечаются подходы к изучению украинской свадебной концептосферы, ее границ и наполнения концептами, особое внимание уделяется формированию концепта супружеской жизни, выделяются его составные части, прослеживаются его связи с другими концептами – рода и семьи, счастья, любви, отца и матери, добра, хлеба, дома, дороги, лада, вязания, души, времени. Рассматривается внутренняя форма фразеологизмов, которые образуют концепт супружеской жизни, анализируются многочисленные образы (жены, мужа, семейной пары, ребенка (детей), молодой замужней женщины, хозяина, хозяйки, сироты, зажиточности, наследства, хозяйства), которые формируют названный концепт, объясняется символическая основа образов росы, огня, лада, голубки.

Описываются фразеологические модели, в том числе наполненные единицами с компонентом *Бог* как одним из основных концептуальных образов. Выделяются компоненты фразеологизмов, которые имеют смысловую нагрузку для определения границ концепта, образования синонимических рядов и антонимических пар: *наследство, добро, хлеб, счастье, нужда, горе, нищета*. Объясняются эпитеты к словам, обозначающим супругов, основы появления концепта, связанные с укладом жизни украинцев.

Ключевые слова: концепт супружеской жизни, свадебная концептосфера, муж, жена, образ, символ, фразеологизм

Olga Zaverushchenko. Married life concept in Ukrainian wedding sphere of concepts

The article defines the term of «concept» and «sphere of concepts» considering their relationship, their link to the concepts of conceptual and linguistic pictures of the world. Scientists' views on the nature of the concept are described. It is indicated which of scientists researched the Ukrainian conceptual picture. It is designated which of the linguists paid attention to studying the concepts, which fill the Ukrainian wedding sphere of concepts, the level of exploring the issue. The description of the concept is given, namely: its structure, boundaries, links between individual concepts, content of images. The place of the concept of marital life in the Ukrainian marriage concept is observed.

In this article married life concept is studied. Investigations are based on Ukrainian works of Slobozhansky writers, folklore collections and dictionaries. Catch-phrases, separate lexemes, wedding context excerpts, proverbs, folk set-phrase similes are analyzed. The terms of concept and sphere of concepts are explained. Approach to studying Ukrainian wedding sphere of concepts are scheduled, it's boundaries and concept content. Special attention is given to married life concept formation. Integral parts of married life concept are allocated as well as it's relationships with other concepts like family, happiness, love, father and mother, kindness, bread, home, road, mood, knitting, soul, time. A lot of images like wife, husband, married couple, child (children), young married woman, host, hostess, orphans, general prosperity, inheritance, household are analyzed. These images form a named concept explaining symbolic basis of dew, fire, mood, dove. Catch-phrase models are described as well as God concept as the main conceptual image.

The inner shape of catch-phrases, which form married life concept, are considered. Catch-phrases components are singled out which have logical meaning for determining concept boundaries and forming a number of synonyms and antonym pairs – inheritance, kindness, bread, happiness, destitution, grief, poverty. Epithets of the words like spouse are explained as well as the basis of concept appearance connected to the Ukrainian way of life.

Key words: married life concept, wedding sphere of concepts, husband, wife, image, symbol, catch-phrase

На зламі тисячоліть сформувався новий підхід до вивчення слова, фразеологізму, тексту. Концептологія відвойовує міцні позиції на терені лінгвокультурології, етнолінгвістики, фольклористики. Актуальними є поняття мовної та концептуальної картини світу: «...часте вживання слова у певному обмеженому значенні, ускладненому додатковими семами, фіксується в концептуальній, а зрештою і в мовній картині світу і переходить... у схованку домовного знання, обростаючи певними асоціаціями» [9, с. 26].

Концептосфера сприймається як необхідність вивчення менталітету народу, оскільки концепти – це ключі, за допомогою яких розшифровуються глибинні коди народної словесної культури. Концепт постає як складний комплекс образів, символів, метафор, колективного знання та досвіду, що має величезний вертикальний культурний контекст. Це поняття розуміють як «практично невичерпний комплекс культурно зумовлених уявлень про предмет, явище чи ознаку в певній культурі» [17, с. 238]. Концепти формують концептосфери як певні угруповання в концептуальній картині світу. У цьому зв'язку концепт трактують як «лінгвістичне поняття, яке характеризується динамічністю, здатністю формувати іншу концептосферу, має національно-культурну специфіку й оцінний компонент, а також є мовним вираженням суб'єктивних уявлень того чи іншого народу про навколишній світ» [1, с. 51].

Українська концептуальна картина світу потрапила в поле зору таких учених, як В. Жайворонок [4], Л. Лисиченко [9], В. Ужченко [17] тощо. Концептосфера українського весілля як її частина дедалі частіше стає об'єктом вивчення українських та закордонних учених. Так, наприклад, увага мовознавців була звернена до номінації учасників весілля (А. Байбурин та Г. Левінтон [2], О. Гура [3], І. Магрицька [11]). Найпривабливішою для дослідження стала концептуальна символіка хліба, рушника, печі, вінка, гарбуза, хустки (В. Жайворонок [4], Н. Карлова [6], Т. Лупій [10], І. Магрицька [11], М. Олійник [13], О. Потебня [14], М. Сумцов [16], В. Ужченко [17] тощо).

Українська весільна концептосфера привертає до себе увагу як універсальністю та

логічною будовою (містить численні групи концептів, наприклад група «Учасники весілля» є наповненою концептами молодого й молодої, дружка, старостів тощо), так і відсутністю чітких меж (накладається на інші концептосфери та концепти – роду, родини, життя тощо). Вона видається невичерпною, оскільки дослідження одного концепту дає розуміння того, що він має зв'язок із десятком інших концептів. Так, наприклад, концепти любові та кохання тісно пов'язані з концептами душі, серця, дружби, краси, радості, життя, слави, честі, а також з образами раю, страху, біди, лиха, горя, самопожертви тощо.

Концепт подружнього життя посідає важливе місце серед інших одиниць концептуального поля українського весілля через архаїчність уявлень наших предків про рід, родину, шлюб. Комплекс уявлень українців про сімейне життя включає зв'язки між усіма членами родини, у першу чергу між подружжям. Наприклад: «З добрим подружжям і горе розгорюєш». «Нема лішого друга, як вірна супруга». «Добра спілка – чоловік і жінка. Живуть між собою, як голубів пара» [15, с. 86, 87, 103]; «Нехай вони живуть, як віночки плетуть» [18, с. 67].

Актуальність нашого дослідження зумовлена відсутністю спеціальних розвідок, присвячених концепту подружнього життя в українській весільній концептосфері. Мета статті полягає в дослідженні концепту подружнього життя в українській весільній концептосфері. Завдання розвідки полягають: 1) у з'ясуванні особливостей формування названого концепту; 2) у виділенні основних компонентів даного концепту; 3) у виокремленні зв'язків концепту подружнього життя з іншими концептами української весільної концептосфери.

Базою дослідження є українські твори слобожанських письменників, фольклорні збірники та словники.

Як і будь-який інший концепт, концепт подружнього життя є психо-ментальним згустком образів, уявлень, вірувань, обрядів тощо. Центральне місце у формуванні цього концепту відводиться стосункам між чоловіком і дружиною. Підґрунтям для їх формування є почуття кохання, поваги, взаєморозуміння тощо,

образи яких також можна згрупувати в концептосферу «Духовне життя людини».

Кохання як основа зародження майбутньої сім'ї є стрижнем, на який нанизуються інші компоненти щасливого подружнього життя: віра в Бога, діти, хата, господарство (майно, добро) тощо: «*І покохалися вони, і були в них діти, і було всього в хаті, і на дворі, і на столі, і в скрині*» [8, с. 69].

Важливим є початковий етап сімейного життя подружжя, що постає як щаслива пора зміни статусу молодих людей, коли молодята концентрують свою увагу один на одному: «*О, щоб вас з молодожонами! Як я і себе задаю, так... ну! усього бувало; і празників не тямив... не тепер споминки! Ех, усе-то минулося!*» [7, с. 199]. Уявлення про цей відрізок життя сімейної людини як короткотривалий і найщасливіший вплинуло на формування образної основи фразеологізму *і празників не тямив*. Жаль за неповторністю цієї пори виражається за допомогою окличної інтонації.

Для молодої пари світ обертається навколо неї самої, її єдності. Народна творчість користується широким арсеналом порівнянь, образних висловів, щоб передати ніжність і цнотливість взаємних почуттів людей, які розпочали сімейне життя: «*дивляться один на одного, як ті ясочки... вона пита об відрі, а він їй про мотовило... що-то, якби спустити їх до купи?*» [7, с. 199]. Розмова молодих відбувається без слів, інколи слова бувають зайвими. Оpozитні дієслова *пита* й *відповідає* (пропущене) допомагають створити сцену сімейного життя, де закохані молоді не потребують узгодженості діалогу про побутові речі (*мотовило, відро*, які також є контекстуальними антонімами), їм достатньо взаєморозуміння на духовному рівні. Образна основа стійкого виразу *спустити до купи* відтворює уявний рух назустріч один одному, що допомагає зрозуміти намагання молодят бути разом.

Закоханість молодого чоловіка як стан людини характеризується зосередженням на об'єкті почуття, який можна порівняти зі станом ейфорії: «*дивиться на свою Хвенну-голубку, і слухаючи, що вона йому ще скаже, нічого не чує, хоч йому що над ухом говорить... А що в нього на думці, так нічого й розказувати, бо і самі здорові догадається!*» [7, с. 199].

Фразеологізм *що в нього на думці* влітається в канву опису психічного та фізичного стану молодого, який є типовим для людини його статусу. Порівняння молодої з голубкою налаштовує на уявлення про тихе сімейне життя. Образи голуба та голубки символізують згоду між закоханими, доброту, чистоту, незлобивість, лексема *голубка* вживається як ласкаве найменування жінки або звертання до неї [4, с. 142–143].

Подружжя є спілкою людей, які живуть у любові. Їхні стосунки перебувають у просторі концептосфери, де накладаються концепти любові та кохання на концепт щастя: «*житимете у любові, у своєму щасті*» [7, с. 349]. Сімейне щастя – це, передовсім, взаєморозуміння та повага між пошлюбленими, ці почуття залишаються в серцях і душах навіть літнього подружжя. Такі моральні чесноти, як вірність, доброта, лагідність виходять на перший план при оцінюванні своєї другої половини як еталон поведінки в шлюбних стосунках: «*як пригорне до серця свою стару, як заплаче гірко, і каже: «Спасибі тобі, моя старенька! Через тебе, через твою добрість, через твої труди нас бог благословив усім, усім»* [7, с. 210]. Внутрішня форма фразеологічної одиниці *пригорнути до серця* якнайкраще дає розуміння моделі побудови української сім'ї, де чоловік і жінка – це рівні в правах люди, які пов'язані законним шлюбом, дружбою, відданістю. Любов між подружжям є невіддільною від поваги, відданості: «*наградив його [Бог] жінкою доброю, роботячою, хазяйкою слухняною, і що, було, Наум ні забажа, що ні задума, Настя... ночі не поспить, усюди старається, б'ється, достав і вже зробить і доставе, чого мужикові хотілось*» [7, с. 45]. Дієслова *задума, забажа, хотілось* утворюють синонімічний ряд, який вступає в антонімічні відношення з іншим рядом дієслів-контекстуальних синонімів *не поспить, старається, б'ється, достав, доставе*, що допомагає зрозуміти почуття жертовності одного заради іншого, турботи про рідну людину.

Фразеологізм *житимете у любові, у своєму щасті*, як і інші фразеологічні одиниці моделі «жити + в + іменник з абстрактним значенням», як правило, уживаються на позначення щасливого подружнього життя. Так, наприклад, «*жили вони в мирі та злагоді, росою умивалися, любилися та кохалися*» [8, с. 95]. Образ роси доповнює ідеал української подружньої пари рисами чистоти та вірності. Роса символізує також у народних уявленнях здоров'я, Божу благодать, плодючість, дівочу вроду, вона є чудодійною, бо лікує та додає краси [4, с. 509]. Римовані компоненти *умивалися, любилися та кохалися* додають цьому вислову ознак фольклорності та міфопоетичності, унаслідок чого він сприймається як народний стійкий вираз.

Образна основа фразеологізму «*не було меж ними не тільки бійки, та й ніякої лайки*» [7, с. 45] розширюють межі концепту подружнього життя, даючи розуміння готовності зрозуміти один одного в шлюбі, знаходити спільну мову, виявляти дипломатію. Компоненти *бійка, лайка* сприймаються як синонімічні в контексті виразу. Заперечення

змісту речення досягається за допомогою вживання заперечних часток *не, ні*.

Побожність української сім'ї є однією з її прикметних ознак: «Щодень хвалили бога за його милості» [7, с. 45]. Бог як творець Усесвіту дає начало кожній родині. Він посилає подружжю статки та дітей, що є основою родини: «Бог благословить вас діточками, такими, як і мене наградив дочечкою, на нову вам радість і на втішеніє» [7, с. 349]; «діточками бог благословив і усім нас наградив...» [7, с. 210]; «За Божим благословенням сім'я поповнюється: чи нас бог благословив у сім світі, чи худобинкою, чи скотинкою, усе тут би зосталося зятеві, затим, що я хочу зятя, коли бог благословить, узять до себе у прийми» [7, с. 79–80]. Звертають на себе увагу моделі побудови фразеологізмів з компонентом *Бог*, які формують концепт подружнього життя:

1) «Бог благословить (благословляє, благословить) + [кого] + [ким]»: «Бог благословить вас діточками»; «нас Бог благословив чи худобинкою, чи скотинкою»; «Бог благословить»; «Бог благословив усім, усім» [7, с. 210]; «батьківщини ми з нею не розтратили, а потроху, бог благословляє, усе добавляємо» [7, с. 79];

2) «Бог наградив + кого + [ким]»: «Бог мене наградив дочечкою» [7, с. 349]; «Бог <...> усім нас наградив» [7, с. 210]; «за отцевські і материнські молитви наградив мене Бог милосердний жінкою доброю, роботящою, покірною і несварливою» [7, с. 79];

3) «Бог [не] дав (давав) + кому + кого»: «ув одним тільки була для них журба: не давав їм бог діточок» [7, с. 45]; «за отцевські і материнські молитви дав їм бог і дочечку» [7, с. 45].

Концепт подружнього життя містить і уявлення про спосіб існування за Божими та людськими законами: «були собі чоловік із жінкою, добре жили, Бога не гнівили, дай Боже і нам так пожити» [8, с. 57]. Численні фразеологізми з компонентом *Бог* на зразок *Бога не гнівили; дай Боже і нам так пожити; Бога хвалили* тощо дають змогу зрозуміти, яке місце посідає релігія у свідомості українців.

Сімейне життя чоловіка та жінки постає крізь призму таких понять, як добро, заможність, наявність хати й господарства. Бажаючи зятя, батько дівчини каже: «Так се вже не чие, як моє діло, глядіти дуже тильно, щоб він був хазяїн добрий. Щоб хоть би вже не розтратив і не розтеряв, що від нас прийме, і щоб він і її не довів ні до якої нужди...» [7, с. 79–80]. У свідомості українців бути добрим хазяїном – дбати про дружину, дітей, господарство, тому протиставним до фразеологізму *довести до нужди* є фольклорна формула «*та й стали вони жити-поживати, добра наживати. А дні їх щасливі, як корали з*

намиста в'язалися, на добро і щастя низалися» [8, с. 104]. Злагожене життя подружжя порівнюється з намистом, у якому перли *в'язуться, нанизуються* на нитку, тобто життя проходить без перешкод, гладко та швидко.

Подружжя має примножувати добро, яке дісталось як спадщина від батьків. Старше покоління навчає молодь, щоб *не розтратити і не розтеряти батьківщину*. Тому чесний хазяїн у спілці з дружиною дбає про господарство: «*Батьківщини ми з нею не розтратили, а потроху, бог благословляє, усе добавляємо*» [7, с. 79].

Для формування концепту подружнього життя важливими складниками є поняття батьківщини, добра як моральні категорії та майна, хліба, щастя як матеріальні поняття. Останні протиставляються поняттям *нужди, горя, злиднів*, як і є протилежними за змістом дії на позначення майнових операцій, виражені дієсловами *розтратити, розтеряти, довести та прийняти, добавляти, наживати*. Зокрема, опозитними є вирази «*добра наживати*» [8, с. 104] й «*а життя на добро не повертало*» («*жив-був собі чоловік із жінкою. І що вони не робили, як тільки не бідкались, а життя на добро не повертало*») [8, с. 114].

Заможність як одна з необхідних умов щасливого життя українського подружжя передбачає обов'язкову наявність хати, двора, свійських тварин та птиці, а також хатнього начиння, зокрема печі, стола, скрині, одягу, рушників, ікон тощо: «*ось і живуть вони, горя не знають, гроші з припічка в торбу змітають, злиднів у двір не пускають*» [8, с. 117]; «*і покохалися вони, і були в них діти, і було всього в хаті, і на дворі, і на столі, і в скрині*» [8, с. 69]; «*і хату мали, і в хаті, і хліб, і до хліба*» [8, с. 57]. Заможність часто асоціюється з наявністю багатого одягу, худоби: «*а далі вже й дівчину запитає <...>: а чи підеш за мене, одягну тебе як панну, нову хату поставлю*» [8, с. 130]; «*чи нас бог благословив у сім світі, чи худобинкою, чи скотинкою*» [7, с. 79].

Щоденне побутове життя подружжя супроводжується клопотами, працею, виконанням роботи по господарству, що може здатися не зовсім привабливим. Як засторога дівчині, що нехтує парубками, стати жінкою незможного селянина й виконувати хатню роботу виглядає контекст «*ану, дівко, постривай, будеш простому селянинові борці варити й сорочку прати!*» [8, с. 91].

Концепт подружнього життя містить і відчуття незадоволення сімейним життям, пов'язане з відсутністю розкоші, статків, а часто й найнеобхідніших речей для життя. Внутрішня форма фразеологізму *ні кола ні двора* має безпосередній зв'язок з усвідомленням українця себе як осідлої людини: «*здавав, як ми з тобою побралися: не було в нас ні кола ні двора, як там кажуть: без чарки горілки і без жодної*

хусточки відбули весілля своє; не було в нас ні батьків, ні людей, ні музики, нікому і ні під що було танцювати; звісно, хто до сиріт та ще й до бідних піде?» [7, с. 210]. Беззаперечним є те, що в народній свідомості шлюб має узаконюватися весіллям (*весілля відбути*) з дотриманням усіх обрядів з усіма необхідними атрибутами (рушниками, хустками, музикою тощо), учасниками весілля. Для сирітського весілля характерним є відсутність батьків наречених, їхню функцію виконує названий *батько, посажений батько* [12, с. 16].

Вираз *без чарки горілки і без жодної хусточки відбули весілля своє* вказує на крайній ступінь зубожілості, а також сирітство молодих, для яких не діють загальні правила весільної церемонії. Подальше життя такої пари є вкрай важким: *«Не вспіли одружитися, ти по наньмам, а я в батраки... усього випили!»* [7, с. 210]. Фразеологізм *усього випили* сприймається як протиставлення до стійкого виразу жити в достатку: *«жила-була одна сім'я. І все у них йшло на лад... Здавалося, так і мине все життя в злагоді та достатку»* [8, с. 118].

За народним світосприйняттям, злагода та мир є супутниками сімейного щастя. Вислови *іти на лад, жити в злагоді* відкривають архаїчний язичницький світ, у якому бог Лад був символом вірного подружжя, злагоди, миру, любові й веселощів, щастя та сонця, весни [4, с. 326]. У народних пареміях закріпилося значення цього слова як мирне життя, взаєморозуміння (злагода), щастя: *«Нащо й клад, коли в сім'ї лад»* [15, с. 86]. У весільній концептосфері лексеми *налагоджувати, ладити* зустрічаються на позначення етапів весільного обряду: *«рушники налагоджувати»* [7, с. 183]; *«в суботу вранці молоду рядять, стіл ладять»* [19, с. 38].

Компонент *іти* у ФО *іти на лад* розгортає перспективу «ладного» сімейного життя. Дієслова на позначення руху *іти, минати, летіти, слатися* дають розуміння скороминущості часового періоду, який проживає подружжя. Концепт часу видається згорнутою пружиною, яка може розкручуватися в уяві людини. Якщо людина є щасливою й задоволеною життям у парі з дружиною, то час для неї проходить непомітно: *«жила-була одна сім'я. І все у них йшло на лад... Здавалося, так і мине все життя в злагоді та достатку»* [8, с. 118]; *«і покохалися вони, і були в них діти, і було всього в хаті, і на дворі, і на столі, і в скрині. І час не летів, а слався над ними»* [8, с. 69].

Концепт подружнього життя є пов'язаним із концептом дороги: *«А наші молоді пішли жити, вибрикуючи»* [7, с. 271]. Як дорога, так і життя чоловіка й жінки може бути непрямою, «повертати». Таке концептуальне значення мають фразеологізми, які вписуються в модель «іменник + дієслово руху + на + іменник з абстрактним значенням»: *«жив-був собі чоловік*

із жінкою. І що вони не робили, як тільки не бідкались, а життя на добро не повертало» [8, с. 114]; *«Бог благословить вас діточками <...> на нову вам радість і на втішення»* [7, с. 349]; *«дав їм бог і дочечку <...> От і виросла їм на втіху»* [7, с. 46]. Іменники з абстрактним значенням *добро, радість, утіха* входять до складу фразеологізмів *життя на добро не повертало; виросла їм на втіху; Бог благословить вас діточкам на радість*.

Концепт подружнього життя накладається на інші концепти. Так, ідея в'язання наскрізно проходить крізь усе весільне дійство. Вона є символом переходу до статусу одруженої людини, що знаходить численні підтвердження на вербальному рівні. Вийти заміж (одружитися) – це світ зав'язати: *«слухай мене, моя мила, нащо тобі той чоловік, будеш з ним клопіт мати, собі світ зав'яжеш»* [8, с. 92]. Також досліджуваний концепт пов'язаний із концептом роду та родини. Бути посправжньому щасливим у шлюбі – мати дітей: *«щоб наш рід ніколи не переводився»* [8, с. 69]. Численні прислів'я дають розуміння того, що рід уявляється як безперервний генетичний код нації: *«Нашому роду нема переводу»* [15, с. 135]; *«Який рід, такий плід»* [15, с. 136]. Тому сирота почувається беззахисною, нещасливою, нікому не потрібною: *«Немов верета на шляху: без роду, без племені, без захисту»* [15, с. 135]; *«Як родичів у селі нема, то можна зійти з ума»* [15, с. 136].

Рід не має перериватися, тому в родині повинні бути діти, без них дім є пустокою: *«ні дружини, ні діточок»* [8, с. 92]; *«ув одним тільки була для них журба: не давав їм бог діточок. Аж ось за отцевські і материнські молитви дав їм бог і дочечку. Та й раді ж були обое, і Наум і Настя; таки з рук її не спускали... От і виросла їм на втіху»* [7, с. 46]. Якщо відсутність дітей у бездітного подружжя викликає журбу, то поява дитини змінює її на радість. Кардинальна зміна на шкалі емоцій досягається за допомогою протиставлення лексеми *журба* та граматичного центру речення *та й раді ж були обое*, а також фразеологізмів-опозитів *не давав їм бог діточок і дав їм бог дочечку*. Образна основа фразеологізму *таки з рук її не спускали* дає зрозуміти, що позитивні відчуття подружжя йдуть у бік наростання. Вона твориться на тісному духовному зв'язку близьких людей. Позитивні емоції досягають найвищої точки на градаційній шкалі, коли дитина виростає: *от і виросла їм на втіху*.

Важливим для української сімейної пари не тільки народити дітей, а й виховати їх: *«а коли бог благословить діточками, так щоб і їх довести через науку довести і децо їм зоставить»* [7, с. 79]. Як і в попередніх фразеологічних моделях, у даній моделі вживається дієслово на позначення руху *довести* + іменник з абстрактним значенням +

кого: не довів ні до якої нужди; довести їх до пуття. Виховання дітей згідно з правилами народної моралі, етикету, звичаєвого правила українців маніфестовано внутрішньою формою вислову *довести до пуття через науку*.

Звертає на себе увагу вживання іменників і прикметників-епітетів, у тому числі з демінутивними суфіксами, на позначення чоловіка й жінки: *«хазяїн добрий»* [7, с. 79]; *«моя старенька»* [7, с. 210]; *«жінка добра, роботяща, покірنا і несварлива»* [7, с. 79]; *«жінка добра, роботяща, хазяйка слухняна»* [7, с. 45]; *«ясочки»* [7, с. 199]; *«голубка»* [7, с. 199], а також їхніх дітей: *«дочечка»* [7, с. 349]; *«діточки»* [7, с. 349]. Якщо для чоловіка найважливішою якістю є хазяйновитість (*хазяїн добрий*), то серед якостей характеру дружини найбільше ціняться такі, як лагідність, працьовитість, добрий норов. Не менш вагомим є здатність української жінки бути гарною господинею, що включає в себе, перш за все, вміння добре готувати: *«до чого ж красна молодиця! Таку й справді можна під вінець вести – вогонь-жінка, дивись який стіл умить накрила!»* [8, с. 56].

Спритність і хазяйновитість як основні ознаки господині зумовили формування внутрішньої форми фразеологізму *стіл умить накрила* й народнопоетичних епітетів *красна молодиця* та *вогонь-жінка*. Молодиця є уособленням молодості, краси, тому кажуть: *«Гарна молодиця, хоч води напийся, Де красна молодиця, там ясна світлиця»* [4, с. 374]. *Красний* (*красна*) уживається на позначення не тільки красивої, а й енергійної, умілої, сильної, здорової людини. *Красний* є синонімом до *ясний*, *гарний* у словосполученнях *красний день*, *красна година*. *Красний* колір уживається як символ цнотливості молоді: *красний платок* – «червона хустка, яку дарують матері молоді на знак цнотливості дочки» [12, с. 110]. Близьким за значенням до *красного* є прикладка *вогонь*. *Вогонь* має благодійну, очищувальну й захисну силу, з ним пов'язані весільні обряди, зокрема коли *смалять молоду* після шлюбної ночі, перестрибуючи разом з нею через вогнище [4, с. 105].

Образ вогню пов'язаний з образом сонця в давніх українців, оскільки був виявом сонячного бога на землі – Сварожича, за його допомогою чинили суд, через нього стрибали в купальську ніч тощо. *Вогонь-жінка* сприймається як символ гарної, здорової, хазяйновитої жінки, що наділена Богом всіма необхідними позитивними рисами вдачі. Цей образ викликає асоціації з жінкою-берегинею роду.

Звертає на себе увагу номен *жінка* у фольклорних формулах. Так, типовими для української казки є початкові фрази *були собі чоловік із жінкою* [8, с. 57]; *жив-був собі чоловік із жінкою* [8, с. 114], утворені за моделлю «жили (жив, були) + [собі] + чоловік + із +

жінкою». Ця модель наповнена виразами, які доповнюють концепт подружнього життя уявленнями про необхідність для чоловіка мати дружину, жити в парі з нею. Протилежні за змістом до поданих вище висловів фразеологізми *ні дружини, ні діточок* [8, с. 92]; *ні кола ні двора* [7, с. 210] уписуються в модель «[немає (не було)] + ні + кого (чого) + ні + кого (чого)». Повторюваний сполучник *ні* підкреслює трагічне становище самотнього чоловіка, усвідомлення своєї непотрібності нікому. Дані моделі допомагають осягнути важливість для людини бути одруженою, мати сім'ю, дітей, хату й хазяйство як обов'язкових складових подружнього життя. За схожою моделлю утворено вираз *не було меж ними не тільки бійки, та й ніякої лайки* [7, с. 45].

Отже, концепт подружнього життя є пов'язаним із цілим рядом інших концептів – роду та родини, щастя, любові й кохання, батька й матері, добра, хліба, хати, дороги, ладу, в'язання, душі, часу тощо. Концепти накладаються один на інший, що не завжди дозволяє розрізнити їхні межі. Численні образи допомагають відтворити модель стосунків між українським подружжям. Це образи жінки, чоловіка, сімейної пари, дитини (дітей), молодіці, хазяїна, хазяйки, сироти, заможності, батьківщини, господарства тощо. Образи батьківщини, добра, хліба, щастя, нужди, горя, злиднів та ін. стають компонентами синонімічних та антонімічних фразеологізмів.

Прикметним для цього концепту є вживання дієслів на позначення руху, стану, життєвих процесів, дій подружжя (*йти, минати, довести, вести, жити*), волевиявлення, почуттів (*задумати, забажати, хотіти, любитися, кохатися*), майнових операцій (*наживати, розтеряти, розтратити, добавляти*), іменників з абстрактним значенням (*радість, добро, щастя, втіха, нужда, горе, злидні*), з символічним значенням (*роса, вогонь, лад, голубка, в'язання*). Численні фразеологізми, котрі формують концепт подружнього життя, уписуються в моделі, серед яких звертають на себе увагу ті, що містять компонент *Бог*. Окремі вислови є типовими формулами початку й кінця народних і літературних, стилізованих під народні, казок, побажань, пареміями, стійкими народними порівняннями. Перспективним видається аналіз епітетів на позначення чоловіка й дружини, зокрема *красна, ясочка, вогонь*.

Концепт подружнього життя сформувався на основі поглядів давніх українців про рід і родину, роль жінки й чоловіка в сім'ї, етичних міркувань про міжстатеві стосунки, звичаєвого права українців, інституту сім'ї. Аналізований концепт може розглядатися як локус весільної концептосфери, так і окрема концептосфера, що потребує подальшого пильного вивчення фахівців.

Література

1. Агаркова І. Ю. Фразеологізм як складник структури концепту // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Філологія. 2007. № 787. Вип. 52. С. 50–53.
2. Байбурун А., Левинтон Г. «Князь» и «княгиня» в русском свадебном величании (к семантике обрядовых терминов) // Русская филология. 4: сб. студ. науч. работ. Тарту, 1975. С. 58–76.
3. Гура В. А. Из полесской свадебной терминологии. Свадебные чины (словарь: Б–М) // Славянское и балканское языкознание. Москва: Наука, 1984. С. 137–177.
4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
5. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика. Нариси. Київ: Довіра, 2007. 262 с.
6. Карлова Н. М. Семантичні моделі етнофразем весільної обрядовості // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. 2007. Т. 20. № 6. С. 67–72.
7. Квітка-Основ'яненко Г. Повісті та оповідання. Драматичні твори. Київ: Наук. думка, 1982. 540 с.
8. Крауш Б. Слобожанські казки. Харків: Центр Леся Курбаса, 1993. 144 с.
9. Лисиченко Лідія. Невичерпні глибини мови // Незгасимий СЛОВОСВІТ: збірник наукових праць на пошану професора Володимира Семеновича Калашника / уклад. Микола Філон, Тетяна Ларіна / Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2011. С. 21–28.
10. Лупій Т. Пов'яжіть на плечі рушники! (за матеріалами передвесільної обрядовості Західного Полісся) // Берегиня. 2001. № 4. С. 19–24.
11. Магрицька І. Семантична структура і культурна мотивація весільних фразеологізмів у східнослобожанських говірках // Діалектологічні студії. 2: Мова і культура / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 182–193.
12. Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок (Луганська область). Луганськ: Знання, 2003. 172 с.
13. Олійник М. Етнокультурна конотація фразеологізмів гуцульських говірок і способи її реалізації // Діалектологічні студії. 2: Мова і культура / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 182–193.
14. Потєбня А. А. О мифическом значении некоторых обрядов и повѣрій // Чтѣнія въ Императорскомъ обществѣ истории и древностей российскихъ при Московскомъ ун-те. Москва, 1865. Кн. 3. С. 83–310.
15. Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру / упоряд. М. М. Пазяк. Київ: Наук. думка, 1990. 528 с.
16. Сумцов Н. Ф. Хлеб в обрядах и песнях. Харьков: Типография М. Зильберга, 1885. 137 с.
17. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. // В. Д. Ужченко. Фразеологія сучасної української мови. Луганськ: Альма-матер, 2005. 400 с.
18. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / упоряд. М. М. Пазяк. Київ: Наук. думка, 2001. 392 с.
19. Фольклорні осередки Харківщини / упоряд. К. Дорохова, В. Осадча, Н. Плотник. Харків: Регіон-інформ, 2002. 380 с.

References

1. Aharkova I. Yu. Frazеолоhizm yak skladnyk struktury kontseptu // Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu im. V. N. Karazina. Serii: Filolohiia. 2007. № 787. Vyp. 52. S. 50–53.
2. Bajburin A., Levinton G. «Knjaz» i «knjaginja» v russkom svadebnom velichanii (k semantike obrjadovyh terminov) // Russkaja filologija. 4: sb. stud. nauch. robot. Tartu, 1975. S. 58–76.
3. Gura V. A. Iz poleskoj svadebnoj terminologii. Svadebnye chiny (slovar: B–M) // Slavjanskoe i balkanskoe jazykoznanie. Moskva: Nauka, 1984. S. 137–177.
4. Zhaivoronok V. Znaky ukrainskoi etnokultury: Slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Dovira, 2006. 703 s.
5. Zhajvoronok V. Ukrainyska etnolingvistyka. Narysy. Kyiv: Dovira, 2007. 262 s.
6. Karlova N. M. Semantychni modeli etnofrazem vesilnoyi obryadovosti // Uchenye zapiski Tavricheskogo nacionalnogo universiteta im. V. I. Vernadskogo. 2007. T. 20. № 6. S. 67–72.
7. Kvitka-Osnovianenko H. Povisti ta opovidannia. Dramatychni tvory. Kyiv: Nauk. dumka, 1982. 540 s.
8. Kraush B. Slobozhanski kazky. Kharkiv: Tsentr Lesia Kurbasa, 1993. 144 s.
9. Lysychenko Lidiya. Nevycherpni glybyny movy // Nezgasymyj SLOVOSVIT: zbirnyk naukovykh pracz na poshanu profesora Volodymyra Semenovycha Kalashnyka / uklad. Mykola Filon, Tetyana Larina / Xarkiv: Xarkivskij nacionalnyj universytet imeni V. N. Karazina, 2011. S. 21–28.
10. Lupij T. Povyazhit na plechi rushnyky! (za materialamy peredvesilnoyi obryadovosti Zaxidnogo Polissya) // Beregynya. 2001. # 4. S. 19–24.
11. Magryczka I. Semantychna struktura i kulturna motyvaciya vesilnyx frazeologizmiv u sxidnoslobozhanskyx govirkax // Dialektologichni studiyi. 2: Mova i kultura / Vidp. red. P. Grycenko, N. Xobzej. Lviv, 2003. S. 182–193.
12. Mahrytska I. Slovnyk vesilnoi leksyky ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok (Luhanska oblast). Luhansk: Znannia, 2003. 172 s.
13. Olijnyk M. Etnokulturna konotaciya frazeologizmiv guczulskyx govirok i sposoby yi realizaciyi // Dialektologichni studiyi. 2: Mova i kultura / vidp. red. P. Grycenko, N. Xobzej. Lviv, 2003. S. 182–193.
14. Potebnja A. A. O mificheskom# znachenii nekotoryh# obrjadov# i povѣrij // Chtѣnija v# Imperatorskom# obshhestve istorii i drevnostej rossijskih# pri Moskovskom# un-te. Moskva, 1865. Kn. 3. S. 83–310.

15. Pryslivlia ta prykazky: Liudyna. Rodynne zhyttia. Rysy kharakteru / uporiad. M. M. Paziak. Kyiv: Nauk. dumka, 1990. 528 s.
16. Sumcov N. F. Hleb v obrjadah i pesnjah. Harkov: Tipografija M. Zilberga, 1885. 137 s.
17. Uzhchenko V. D., Uzhchenko D. V. // V. D. Uzhchenko. Frazеolohiia suchasnoi ukrainskoi movy. Luhansk: Alma-mater, 2005. 400 s.
18. Ukrainski pryslivlia, prykazky ta porivniannia z literaturnykh pamiatok / uporiad. M. M. Paziak. Kyiv: Nauk. dumka, 2001. 392 s.
19. Folklorni osередky Kharkivshchyny / uporiad. K. Dorokhova, V. Osadcha, N. Plotnyk. Kharkiv: Rehion-inform, 2002. 380 s.

Заверющенко Ольга Леонидовна, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры документоведения и украинского языка, Национальный аэрокосмический университет имени Н. Е. Жуковского «Харьковский авиационный институт» (ул. Чкалова, 17, Харьков, 61000, Украина); e-mail: olgazaver@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-7181-2394>

Olga Zaveriushchenko, Ph.D. Philol. Sci., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Documentation and Ukrainian Language, National Aerospace University named after N. Ye. Zhukovsky „Kharkov Aviation Institute” (Chkalova street, 17, Kharkov, 61000, Ukraine); e-mail: olgazaver@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-7181-2394>